

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- ГТКС – Гуцульські говірки. Короткий словник / Ред. Я. Закревська. – Львів, 1997.
- діал. – діалектне
- Дзедзел. – Дзедзелівський
- Єскатер. – Єскатеринослав
- звст. – застаріле
- іст. – історичне
- Лубен. – Лубенський
- Маж. – Манжура
- МНРП – Малорусскія народня преданія и рассказы. Свдзь М. Драгоманова. – Київ, 1876.
- Полт. – Полтава
- прим. – примітка
- розм. – розмовне
- Рудч. – Рудченко
- Свидн. – Свидницький
- Грінченко – Словарь української мови: В 4-х т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1907-1910.
- СУМ – Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- УМ – Українська муза. Поетична антологія. Од початку до наших днів / Під. ред. Олекси Коваленка. – Вип.4. – К.:АТ “Обереги”, 1993. – 56 с.
- Харк. – Харків
- Черк. – Черкаський

ЛІТЕРАТУРА

1. Манжура І. Трьомсин-богатир, Іван Голик, Казка про хитрого Лисовина // Манжура І. Вибрані твори. – К., 1961.
2. Сказки, пословицы и т.п., записанья в Екатеринославской и Харьковской губернии И.И.Манжураю. – Харьков, 1890. – С.175-194
3. Ващенко В.С. Словник полтавських говорів. – Харків, 1960. – Вип.1. – 107с.
4. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: В 4-х т. – Запоріжжя, 1992.
5. Словник української мови: В 11-ти т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
6. Словник української мови: В 4-х т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1907-1910.
7. Свидницький А. Твори. – К.: Наукова думка, 1985.
8. Гуцульські говірки. Короткий словник / Ред. Я. Закревська. – Львів, 1997.
9. Дзедзелівський Й. Українське і слов'янське мовознавство: Збірник праць. – Львів, 1996. – 519с.
10. Білодід І. Курс історії української літературної мови. – К., 1958. – Т.1: Дожовтневий період.
11. Казки, прислів'я і т.д., записані в Катеринославській і Харківській губерніях І.І.Манжураю. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 228 с.

УДК 811.161.2'37: 165.164

ПРО КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ЛЕКСИЧНИХ
І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Венжинович Н.Ф., к. філол. наук, доцент

Ужгородський національний університет

У статті розглядаються способи передавання змісту концепту за допомогою різних мовних засобів узагалі та фразеологічних одиниць зокрема. Проаналізована структура концепту, вираженого словами і словосполученнями різного ступеня ідіоматизації. Авторка доходить висновку про те, що зіставлення фразеологічних корпусів як близькоспоріднених, так і віддаленоспоріднених мов відкриває широкі можливості для виявлення генетичних зв'язків, типологічних збігів і національних відмінностей в образах.

Ключові слова: лексична і фразеологічна одиниця, концептуальний зміст, концепт, ментальна репрезентація, вербалізація, когнітивна структура.

Венжинович Н.Ф. О КОНЦЕПТУАЛЬНОМ СОДЕРЖАНИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ И ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ/ Ужгородский национальный университет, Украина

В статье рассматриваются способы передачи содержания концепта при помощи разных языковых средств вообще и фразеологических единиц в частности. Проанализирована структура концепта, выраженного словами и словосочетаниями разной степени идиоматизации. Авторка приходит к выводу о том, что сравнение фразеологических корпусов как близкородственных, так и дальнеродственных языков открывает широкие возможности для выявления генетических связей, типологических совпадений и национальных отличий в образах.

Ключевые слова: лексическая и фразеологическая единица, концептуальное содержание, концепт, ментальная репрезентация, вербализация, когнитивная структура.

Nataliya Venzhynovych. ABOUT CONCEPTUAL CONTENT OF LEXICAL AND PHRASEOLOGICAL UNITS/ Uzhhorod National University, Ukraine

The article focuses on the ways of rendering the content of a concept with the help of different language means in general and phraseological units in particular. The structure of a concept expressed by words, word groups of various degree of idiomatization has been analysed. The author draws a conclusion that comparison of phraseological corpora of both closely and distantly related languages opens wide possibilities for revealing genetic connections, typological coincidences and national distinctions in artistic images.

Key words: lexical and phraseological unit, conceptual content, concept, mental representation, verbalization, cognitive structure.

Мета статті – зосередити увагу читача на способах передавання змісту концепту (смислу) за допомогою різних мовних засобів узагалі та фразеологічних одиниць зокрема для виявлення й уточнення структури думки, прихованої за зовнішньою формою слова. Як добре відомо, концепт у мові може бути вербалізований окремими словами, словосполученнями, фразеологічними одиницями й цілими текстами. Для передавання змісту концепту, пов'язаного зі стійким чуттєвим образом, достатньо значення окремого слова, яке активізує певний образ: *будинок, дерево, вулиця* тощо. Однак у міру ускладнення смислів, що виражаються, виникає необхідність активізації додаткових концептів (знань) і використання цілих словосполучень і речень, наприклад, *широка вулиця, високий будинок*. Абстрактні концепти часто вимагають розгорнутих описів – наукових або словникових дефініцій, текстових ілюстрацій. Часто один і той самий концепт може бути переданий за допомогою різних мовних засобів: наприклад, концепт “володіння” – *у мене є машина, я маю, я володію* тощо.

С.А.Аскольдов указує на те, що поняття блискавично висвічується в розумі людини, будучи майже невлотним у її світогляді, неясним і одночасно таким, що веде до чітких висновків [1]. За Аскольдовим, коли людина висловлює будь-яке положення про певний предмет (ситуацію), вона має на увазі всю невизначену множину реальних або уявлених об'єктів (ситуацій). Концепт, за влучним визначенням М.А.Холодної, є пізнавальна психічна структура, особливості організації якої забезпечують можливість відображення дійсності у єдності різноманітних аспектів [2, с.23]. У Р.Й.Павільоніса концепти є смислами, які складають когнітивно-базисні підсистеми думки й знання [3, с.41]. На думку Р.М.Фрумкіної, найкраще визначення концепту дала А.Вежицька: концепт є об'єктом зі світу “Ідеальне”, який має ім'я і відображає культурно-зумовлене уявлення людини про світ “Дійсність” [4, с.3].

Будучи ментальною репрезентацією, що визначає, як предмети пов'язані між собою, як вони категоризуються, концепти є структурами представлення знань, їхньої ідеальної сутності. Це будь-яка дискретна змістова одиниця когнітивної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу і зберігається в національній пам'яті носіїв мови у вигляді пізаного. За словами М.В.Нікітіна, “у випадку концептуальних структур ми маємо справу... з концептами з дискретними одиницями свідомості, що вже склалися, та їхньою внутрішньою будовою” [5, с.16].

Концепт є одиницею або квантом структурованого знання і через те виявляє певну, хоча й нежорстку структуру. Спочатку структура будь-якого концепту має для людини вигляд гештальта, що зумовлено специфікою сприйняття людини. Гештальт – це структура, елементи якої не можуть існувати поза цілим або спільне значення якого не може бути виведено зі значень її елементів і того, як вони об'єднуються один із одним [6, с.184]. Коли концепт того чи іншого об'єкта активізується у нашій свідомості у процесі мисленнєвої або мовленнєвої діяльності, ми не беремо до уваги складові елементи його змісту або структури і, лише оперуючи певним концептом як одиницею знання, починаємо виділяти його конкретні характеристики. Тільки в такому розумінні можна говорити про те, що концепт виявляє ряд характеристик, які інколи через усталені традиції називають компонентами або концептуальними ознаками. Ці ознаки відображають у нашій свідомості об'єктивні й суб'єктивні характеристики предметів і явищ та розрізняються за ступенем абстрактності. Ядро концепту складають конкретно-образні характеристики, що є результатом чуттєвого сприйняття світу, його повсякденного пізнання. Абстрактні ознаки відображають спеціальні знання про об'єкти, отримані внаслідок теоретичного, наукового пізнання. Взаєморозташування цих ознак не виявляє строгої послідовності та має

індивідуальний характер, оскільки залежить від умов формування в кожній окремої людини. Відповідно, у концепту немає жорсткої структури. Зміст концепту постійно насичується, а його обсяг збільшується за рахунок нових концептуальних характеристик. Специфіка знання людини полягає саме в тому, що воно постійно змінюється, відображаючи весь час нові відомості про навколишній світ і всі зміни, що в ньому відбуваються. Звідси випливає, що форма нашої свідомості є досить гнучкою і рухливою. Зміст концепту піддається певній стандартизації на загальнонаціональному або колективному(груповому) рівнях. Відповідно, у структурі концепту виділяють загальнонаціональний (етнічний) компонент, а також групові (що належать певній соціальній, віковій, гендерній та ін. групам), регіональні або локалізовані (що відображають специфіку того чи іншого регіону) й індивідуальні компоненти. Індивідуальними компонентами, у свою чергу, називають ті характеристики, які вкладає в той чи інший концепт кожна окрема людина. Вони, звичайно, виявляються за допомогою запитань на зразок: "Що ви маєте на увазі під...?" Наявність індивідуальних ознак у змісті концепту зумовлює постійне прагнення до їхньої вербалізації та пояснює різноманітність мовних (і художніх зокрема) засобів вербалізації концепту. За допомогою мовленнєвої репрезентації ці індивідуальні концептуальні ознаки стають доступними для інших людей та фіксуються колективною свідомістю.

Концептуальні характеристики виявляються через значення мовних одиниць, що репрезентують той чи інший концепт, їхні словникові тлумачення, мовленнєві контексти. Цей тип аналізу називається концептуальним аналізом, тобто аналізом концептів. Отже, об'єктом концептуального аналізу є смисли, що передаються окремими словами, словосполученнями, типовими пропозиціями і їхніми реалізаціями у вигляді конкретних висловлювань, а також окремими текстами і навіть цілими творами. Зіставлення всіх доступних засобів репрезентації концепту в системі мови й мовлення дозволяє виявити основний зміст концепту, а також принципи організації мовного матеріалу, оскільки в основі формування значень окремих мовних одиниць, їхніх різних класифікацій, а також в основі формування тих чи інших мовних категорій лежать певні концепти. О.С.Кубрякова визначає концептуальний аналіз як "пошук тих мовних концептів, які підведені під один знак і наперед визначають буття знака як відомої когнітивної структури" [7, с.85].

Ці мовні засоби у своїй сукупності дають лише загальне уявлення про зміст концепту у свідомості носіїв конкретної мови. Однак це завжди буде лише частиною концепту, бо ні один концепт не може бути виражений у мовленні повністю, адже пізнання індивідуальне такою мірою, як і формування самого концепту. Індивідуальні й засоби репрезентації концепту в мовленні. Вони настільки численні, що зафіксувати і проаналізувати їх практично неможливо.

Зміст концепту включає відомості про об'єкти і їхні властивості, про те, що людина знає, думає, переживає, уявляє про об'єкти у світі. На відміну від поняття, яке відображає найбільш загальні, суттєві, логічно конструйовані ознаки предмета чи явища, концепт може відображати одну або декілька не обов'язково істотних ознак об'єкта. На думку Ю.С.Степанова, концепт – це явище того ж порядку, що й поняття, але вони в наш час чітко розмежовуються. Той "пучок" уявлень, понять, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує певне слово, і є концепт. Концепти не тільки мисляться (як поняття), але й переживаються, вони предмет емоцій, симпатій, антипатій, а інколи – й зіткнень. Концепт – основна частинка культури в ментальному світі людини [8].

Концепт є мисленнєвим утворенням, яке заступає велику кількість предметів одного й того ж типу у процесі формування думки. Визначення пізнавального концепту як акту, що намічає мисленнєву обробку (аналіз і синтез) конкретностей певного типу пояснює здатність концепту замінювати те, на що він інтенційно спрямований. Осць чому формування й функціонування мови та когнітивних структур, якими оперує за все концепти, становить найбільший інтерес.

Концепти й концептуалізація виступають у дещо іншому світлі, коли їх розглядають як мовні явища. Звідси при цьому виступає теза про те, що далеко не всі концепти, які утворюють знання людини про світ, мають вербальну форму свого вираження. "Концепти, – пише Ю.С.Степанов, – можуть бути над концептуалізованими сферами, виражаючись як у слові, так і в образі або матеріальному предметі" [8, с.85]. Разом узяті, концепти утворюють концептуальну картину світу, у той час як слова та їхні значення є елементами вираженої вербально ментальної картини світу. Незважаючи на тісний взаємозв'язок тієї чи іншої, повної тотожності між ними не існує [9, с.267-274; 10, с.12; 11, с.142-147; 12, с.107 та ін.]. Концепт є явищем того ж порядку, що й значення слова, але розглядається в дещо іншій системі зв'язків: значення – у системі мови, концепт – у системі логічних відношень і форм, що досліджуються як у мовності, так і в логіці.

Досить поширеною є думка про те, що концепти розглядаються не тільки у вигляді когнітивних процесів, але і як основний зміст тих чи інших семем (слово у плані змісту). І саме через аналіз семем ми отримуємо доступ до сфери ідеального в мові, "уловлюємо концепти". "Мета семантики – виявити структуру думки, приховану за зовнішньою формою мови" [13, с.225].

У Р.Джекендофа знаходимо, що концепт є ментальною схемою, яка зберігає інформацію про властивості названого предмета і, зіставляючись із ментальними репрезентаціями інших об'єктів, що входять у когнітивну систему, обмежує коло можливих уживань слова [14, с.9]. Інакше кажучи, той чи інший предмет дійсності може бути правильно названим лише в тому випадку, якщо ментальна репрезентація цього об'єкта збігається за змістом з ментальною схемою, що асоціюється з цим словом. Специфіка цієї теоретичної концепції полягає в тому, що в ній проголошується тотожність концептуальної і семантичної структур, значення слова і ментальної репрезентації названого об'єкта, а також не проводиться чітке розмежування між мовними і немовними знаннями у структурі лексичного концепту.

Концепція Р.Джекендофа у багатьох положеннях перегукується з теоретичними позиціями, що розвиваються Р.Ленекером [15]. Для опису названого словом концепту автор пропонує скористатися поняттям *домена (domain)* – галузі знання, яку цей концепт активізує. На його думку, значення вбирає в себе як мовне, так і немовне знання, а отже, за своєю природою є енциклопедичною сутністю [15, с.163]. Відповідно і семантичний опис, на думку Р.Ленекера, є “в основі своїй відкритим, а лінгвістичний аналіз – нерозривно пов'язаний із характеристикою знань і когніції в цілому” [15, с.164].

Теоретичний підхід, представлений у працях Р.Джекендофа і Р.Ленекера, отримав назву енциклопедичного через те, що він передбачає розгляд семантики мовної одиниці як відображення тієї суми знань, яку несе в собі відповідна когнітивна структура. Енциклопедична концепція мовного значення і підхід до інтерпретації мовних (у тому числі й словесних) концептів розвивається також і в дослідженнях із прототипної семантики. Такий підхід до інтерпретації мовного концепту шляхом звернення до позамовних сутностей, що мають, як правило, ментальну природу і активізуються тією чи іншою лексичною одиницею, в багатьох відношеннях співзвучний із прийнятим у вітчизняній лінгвістиці трактуванням лексичного значення слова або деяких його аспектів, яке виникло ще до того, як когнітивний напрям у мовознавстві сформувався у вигляді наукової парадигми [16; 17; 18].

Використовуючи досягнення компонентного аналізу, який дозволяє бачити семний склад плану змісту слова за набором сем, що виявляються у лексикографічному тлумаченні слова, можна вивчати його концептуальні (когнітивні) параметри. Для того щоб виявити, який концептуальний зміст містить у собі лексична одиниця, необхідно звернутися перш за все до словникового тлумачення. На думку А.А.Уфимцевої, воно розкриває “логіко-предметний зміст” слова, під який, як вона відзначає, “потрібно підводити як відображений у свідомості образ (уявлення, поняття) предмета, речі, так і відношення цих речей, предметів у реальному світі та як вони знаходять своє відображення в логіко-семантичних відношеннях, які рівною мірою конституують лексичне значення повнозначних слів” [19, с.17-18]. З цього можна зробити висновок про те, що в самому слові, у його вербальній дефініції фіксуються результати когнітивних зусиль розуму людини. Значення слова при цьому може дати лише загальне уявлення про зміст концепту, що виражається, окреслити відомі межі представлення його окремих характеристик цим словом. Адже якщо б лексичне значення було еквівалентним концепту, то і значення слів у різних мовах повинні були б збігатися, а це далеко не так. Мовні засоби своїми значеннями передають тільки частину концепту, що можна легко довести наявністю синонімів, різних дефініцій, визначень і текстових описів одного й того ж концепту.

У цьому руслі наукових досліджень широку панораму відкриває дослідження фразеологічних одиниць, що дозволяють, як цілком справедливо вважає О.О.Селіванова, простежити “відбитки культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, забобонів під кутом зору етносвідомості, смислопороджувальними механізмами якої є не лише мислення, а й відчуття, почуття, образи, інтуїція, трансценденція в новому ракурсі мотиваційних процесів” [20, с.8]. Фразеологізми “виконують не стільки номінативну функцію, скільки експресивно-оцінну, прагматичну, когнітивну, коли вербалізуються елементи матеріальної і духовної культури...” [21, с.1]. У глибинних зв'язках стійких словесних комплексів заховані повідомлення про світ конкретної країни і про її історію, географію, клімат, про психологічний стереотип народу, спосіб життя на різних етапах його розвитку і т.ін. При цьому раціональний, логіко-інформативний зміст фразеологічних одиниць, утілений у денотативно-сигніфікативних компонентах семантики, знаходиться у тісному зв'язку з емотивно-оцінними, образно-експресивними, стилістичними й культурно-національними чинниками. Оскільки елементи культури беруть свій початок із денотації, що лежить в образній основі фразеологічної одиниці, перед науковцями, що працюють в галузі сучасних парадигм лінгвістичних досліджень, сьогодні особливою актуальністю відзначаються проблеми, які випливають із комплексної репрезентації етнічної картини світу. Остання, будучи когнітивною орієнтацією, що є імпліцитною репрезентацією розуміння членами кожного суспільства “правил життя”, базується на національно-культурній специфіці сприйняття світу, тобто на погляді на світ, характерному саме для цього народу [22, с.9-10].

Аналіз образної основи фразеологічних одиниць у системі фразеологічних полів як у межах однієї, так і багатьох мов є найважливішим способом реконструкції різних фрагментів етнічної картини світу, специфічних для певної лінгвокультурної спільноти. Порівняння фразеологічних корпусів як близькоспоріднених, так і віддаленоспоріднених мов відкриває широкі можливості для виявлення

генетичних зв'язків, типологічних збігів і національних відмінностей в образах. Цей безперечний факт уможливило зіставлення фразеологічних одиниць у різних мовах, беручи за його основу притаманний їм результат процесу метафоризації. Він також проявляється і як результат згортання великого за обсягом концепту у фразеологічне словосполучення, в якому можна не тільки простежити, але й розшифрувати етнокультурну інформацію. Теоретичним підґрунтям такого підходу є погляд на фразеологічну одиницю як на один із способів реконструкції концептуальної картини світу взагалі та її етнічної конкретизації зокрема. Саме такого типу наукові проблеми ми будемо намагатися розв'язати у подальших лінгвістичних розвідках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскольдов С.А. Концепт и слово// Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. – М.: Akademia, 1997. – С.267-269.
2. Холодная М.А. Интегральные структуры понятийного мышления. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1983. – 190с.
3. Павлієніс Р.Й. Научное знание, системный аспект. – Вильнюс: Ин-т социологии и права, 1986. – 149с.
4. Фрумкина Р.М. Культурологическая семантика в ракурсе эпистемологии// Известия АН. Серия литературы и языка, 1999. – Т.58. – №1. – С.3-10.
5. Никитин М.В. Концепт и метафора// Studia Linguistica. – №10. – Проблемы теории европейских языков. – СПб.: Тригон, 2001. – С.16-34.
6. Lakoff G. A Study in Meaning Criteria in the Logic of Fuzzy Concepts// Papers from the 8th Regional Meaning. – Chicago, April 14-16, 1972. – P.183-228.
7. Кубрякова Е.С. и др. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 240с.
8. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 518с.
9. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 366с.
10. Касевич В.Б. Языковые структуры и номинативная деятельность// Язык и когнитивная деятельность. – М.: Наука, 1989. – С.8-18.
11. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 156с.
12. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.:Наука, 1988. – 244 с.
13. Вежбицкая А. Из книги “Семантические примитивы” // Семиотика. – М.: Радуга, 1983. – С.225-252.
14. Lakendoff R. S.Patterns in the Mind: Language and Human Nature. – New York, 1994. – 246p.
15. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. – Stanford, 1987. – 516p.
16. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Семантические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367с.
17. Кашнелсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, Ленингр. отд., 1972. – 216с.
18. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Наука, 1956. – 260с.
19. Уфимцева А.А. Лексическое значение слова: Принципы семиологического описания лексики. – М.: Наука, 1986. – 240с.
20. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
21. Мельник Л.В. Культурно-національна конотація українських фразеологізмів: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 18с.
22. Положин М.М. Концептуальна система як базове поняття когнітивної семантики й теорії мовної особистості // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: Ліра, 2005. – С.5-19.